

**ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОТИВАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ КНИГИ:
ОЦІНЮВАННЯ ДИЗАЙНУ ПІДРУЧНИКА**

У статті проаналізовано основні теоретичні підходи до оцінювання навчальної книги з точки зору її оформлення та поліграфічного вирішення; обґрунтовуються основні показники, за якими варто здійснювати аналіз дизайну підручника для початкової школи, а саме: гігієнічні, емоційно-естетичні та дидактичні; пропонується комплексна методика оцінювання оформлення навчальної книги.

В статье рассматриваются основные теоретические подходы к оцениванию учебной книги с точки зрения ее оформления и полиграфического решения; обосновываются основные показатели, по которым стоит осуществлять анализ дизайна учебника для начальной школы, а именно: гигиенические, эмоционально-эстетические и дидактические; предлагается комплексная методика оценивания оформления учебной книги.

The article analyses the main theoretical approaches to the evaluation of a textbook in terms of its design and printing quality. It also justifies the main characteristics that should be taken into consideration when analyzing a textbook for elementary school, namely hygiene, emotional and esthetic value and didactics. The article offers a complex method for evaluating the design of a textbook.

У руслі нової освітньої парадигми, що полягає в особистісно орієнтованому підході до процесу учіння та визнанні школяра суб'єктом навчання, чимраз більшої актуальності набуває проблема заохочення дітей до пізнавальної діяльності та формування в них позитивних мотивів навчання. Як відомо, мотивацію учіння слід формувати різними засобами, серед яких неабияку роль відіграє шкільний підручник.

Сутність мотиваційного компонента підручника полягає у формуванні в учнів засобами книги позитивних мотивів навчання, розвитку пізнавальних інтересів та потреб, інтелектуальних почуттів, щоб прищепити дітям прагнення до пізнання, самоосвіти, формувати бажання вчитися.

Одним із напрямів посилення мотиваційного забезпечення чинних підручників визнано розробку методики їх аналізу.

У сучасній теорії підручника існує чимало підходів до оцінювання основних його функцій. Деякими фахівцями (А. Карабанов, Я. Кодлюк, В. Черепанов) розроблено комплексні методики аналізу функцій навчальної книги, які включають аналіз мотиваційного компонента. Я. Кодлюк обґрунтувала важливе теоретичне положення, на якому має базуватися підхід до реалізації мотиваційної функції підручника для початкової школи: вона забезпечується змістом навчального матеріалу та способами його організації [4].

Серед способів організації навчального матеріалу книги важливу роль відіграє її дизайн. Оскільки якісне поліграфічне оформлення підручника сприяє посиленню у школярів бажання вчитися, ми вважаємо, що дизайн навчальної книги є невід'ємним засобом реалізації її мотиваційної функції. Дітей приваблює добротна кольорова палітурка книжки, якість і білизна паперу, читабельний шрифт, грамотне шрифтове виділення, наявність наочного ілюстративного матеріалу; їх зацікавлює кольорова гама та вдале представлення навчального матеріалу форзаців, наявність сигналів-символів і рубрикацій, казкових елементів із зображенням улюблених героїв коміксів та мультфільмів тощо. Враховуючи це, проблему оцінювання дизайну підручника вважаємо необхідним аспектом аналізу мотиваційної функції навчальної книги, зокрема для початкової школи.

Аналіз останніх досліджень засвідчує, що моніторингу навчальних книг присвячені наукові праці В. Безпалька, В. Бейлінсона, Н. Буринської, Ф.-М. Жерара, Д. Зуєва, А. Казаринова, Я. Мікка, К. Роеж'єра, В. Черепанова та ін.; проблеми аналізу мотиваційної функції навчальної книги торкнулися у своїх дослідженнях Н. Бібік, Н. Буринська, І. Журавльов, А. Карабанов, Я. Кодлюк, І. Лернер, О. Малихіна, В. Черепанов та інші.

Художньому конструюванню та художнім компонентам структури підручника в

аспекті розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів присвячені праці І. Нілової, В. Ривчіна та ін. Гігієнічні показники оформлення навчальних книг розробляли Л. Михайлова, Н. Попова та ін., а поліграфічні та емоційно-естетичні — Т. Парновський, В. Ривчін. Проблему відбору ілюстративного матеріалу в підручник порушили В. Горпинюк, Л. Денисенко, Б. Карлаваріс та ін.; теоретичні підходи до аналізу ілюстрацій розкриті в наукових дослідженнях А. Зільберштейна, Т. Продановича, Р. Радовановича, В. Цетлін.

Мета статті полягає у розкритті теоретичних підходів до оцінювання дизайну підручника, в обґрунтуванні основних показників аналізу оформлення та поліграфії навчальної книги для початкової школи та в розробці комплексної системи критеріїв її оцінювання.

У підручнику як системі взаємопов'язаних елементів, які перебувають у функціональній єдності та гармонійності, неабияка роль належить його дизайну. Зважаючи на це, у сучасній науці існують відповідні критерії оцінювання оформлення навчальної книги. Насамперед це ергономічні показники, що поділяються на гігієнічні, фізіологічні та психологічні.

Окремий напрям наукових досліджень в аспекті доступності й читабельності навчальної книги та її поліграфічного оформлення становить розробка методик гігієнічної оцінки підручника (С. Громбах, І. Коркін, Л. Михайлова, Н. Попова та ін.). Основними критеріями зручності читання науковці вважають зорове навантаження, швидкість читання (за різної його тривалості) та особливості оформлення (виявлено оптимальні параметри якості паперу за білизною і прозорістю, величини шрифту, довжини рядка, щільності набору, інтерліньяжу, гарнітури шрифту відповідно до віку учнів). Як стверджує Н. Попова, гігієнічно повноцінним є таке оформлення книги, яке «не тільки забезпечує найбільшу продуктивність (швидкість) читання, але і, головним чином, викликає найменшу зорову напругу і найменшу втомлюваність очей» [6, с. 134].

Зважаючи на те, що «друкована продукція стає візуально-агресивним середовищем», та для запобігання спричиненню «негативного впливу на зір, психологічний статус, працездатність», а також «погіршення здоров'я населення за рахунок міграції фарб та їх компонентів до оточуючого середовища» [3, с. 186] Міністерством охорони здоров'я України видано «Державні санітарні правила і норми. Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей» [3]. Дотримання зазначених вимог є обов'язковим і стосується розміру шрифту, обсягу, довжини рядка, фонів, запаху тощо.

Ще одну групу критеріїв дизайну підручника становлять емоційно-естетичні вимоги, дотримання яких безпосередньо пов'язане із реалізацією мотиваційної функції навчальної книги. До зазначених показників науковці відносять такі: якість поліграфічного оформлення матеріалів, тобто «добротність виконання»; індивідуальність, своєрідність видання; наявність цікавих художньо-оформлювальних знахідок; використання спеціальних прийомів оформлення, сутність яких розкриватиметься для дитини поступово в ході роботи з підручником (зادля запобігання «звиканню» до книги) [4, с. 250]. Важливими для естетичної цінності та доступності підручника є такі елементи дизайну як способи поліграфічного виділення, вдалих підбір певних видів рубрикації та сигналів-символів.

Провідна роль у забезпеченні якісного оформлення навчальної книги та посиленні її функціональності належить ілюстративному матеріалу. Зазначений структурний компонент виступає наочною опорою мислення, посилює пізнавальний, розвивальний, естетичний, емоційний та інші аспекти підручника, оскільки «естетизація прозріння — необхідна умова проникнення у смисл» [5, с. 20]. Таким чином, ілюстративний матеріал спрямований на забезпечення повноцінної реалізації провідних функцій навчальної книги — мотиваційної, інформаційної, розвивальної та виховної [4].

Усе це дало змогу вченим визначити основні критерії оцінювання ілюстративного матеріалу: відповідність ілюстрації змісту навчального матеріалу; інформативність наочного зображення; комунікативність ілюстрації; цілісність її функцій; реалістичність зображення; функціональність ілюстрації та її зв'язок із текстом; дидактична цінність зазначеного

структурного компонента, яка виявляється насамперед в ефективному поєднанні ілюстративного матеріалу з його інформативними та комунікативними якостями; взаємозв'язок художнього та дидактичного в ілюстрації; дидактична взаємопов'язаність наочних зображень [7].

Вимоги до ілюстративного матеріалу обґрунтовано поділяють на загальні (науковість, інформативність, повнота відображення змісту, тематична взаємопов'язаність, естетична цінність) та спеціальні (що дають можливість урахувати концепцію конкретного підручника, тип навчального предмета, вимоги навчальної програми, вікові особливості учнів тощо).

Враховуючи психологію розвитку молодших школярів, сформульовано вимоги до ілюстративного матеріалу підручників для початкової школи: реалістичність зображення, його наближення до життєвого досвіду дітей; виразні й чіткі контури; відображення основного, суттєвого (неперевантаженість деталями); інтенсивні кольори; зв'язок зображуваного з текстом; динамізм малюнка [4, с. 190]. Стосовно пропорцій обсягу тексту та ілюстрацій варто підходити диференційовано (наприклад, обсяг текстового матеріалу в читанках для 2 класу повинен перевищувати обсяг ілюстрацій удвічі, для 3–4 класу — утричі) [1]. Л. Денисенко пропонує рекомендації щодо використання кольору, лінії, тону в ілюстрації, фону зображення, деталізації і схематизації рисунків, їх масштабу [2].

Таким чином, при розробці методики аналізу дизайну шкільного підручника ми виходили із необхідності враховувати санітарно-гігієнічні вимоги до книги, а також емоційно-естетичні та дидактичні показники її якості.

Вимоги до розмірів полів, кількості шпальт, фону, розміру шрифту, інтерліньяжу, довжини рядка, кольору, ілюстративності й особливості їх взаємозв'язку з основним і виокремленим текстом та текстівками до рисунків; якості обкладинки, допустимої прозорості та білизни паперу, маси книги залежно від віку користувача та способи їх оцінювання викладено у вже згаданому нормативно-правовому документі, виданому Міністерством охорони здоров'я України, «Державні санітарні правила і норми. Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей» [3, с. 186].

Оскільки емоційно-естетичні та дидактичні показники якості поліграфічного оформлення легко розмежувати лише теоретично, а практично чітку межу між цими поняттями нерідко знайти важко, для зручності ми розглядатимемо їх поряд. Сюди ми віднесемо насамперед загальні вимоги до навчальних видань — своєрідність та індивідуальність кожного з них, добротність і якість поліграфії, наявність цікавих художньо-оформлювальних знахідок та кольорова гама. Важливу роль в оформленні книги відіграють також вдалі рубрикації та сигнали-символи, зокрема їх вид, колір, шрифт, доцільність зображення, відповідність змісту навчального матеріалу та авторській концепції підручника.

Задля забезпечення функціональності ілюстративного матеріалу, тобто його здатності бути наочною опорою мислення для школяра, малюнок має відповідати змісту виучуваного матеріалу та містити певну дидактичну цінність — закладені в нього знання, інформацію.

Важливою є видова різноманітність зображень у книзі та оптимальний вибір певного виду в кожному конкретному випадку. Слід пам'ятати, що для формування в учнів поняття про реальні образи, предмети, явища найкраще використовувати фотографію, оскільки вона є найбільш точним, деталізованим зображенням. Дещо абстрактніше, але також досить повне уявлення про об'єкт забезпечують художній і технічний малюнки, а з метою виділення найістотнішого в об'єкті доцільно використовувати у підручниках різні види схем. Зауважимо, що при їх виборі необхідно враховувати вік школярів, їхній рівень розвитку просторових уявлень та мислення. Варто дбати про те, щоб малюнок відображав основне, суттєве та не був перевантажений зайвими деталями.

Особливої уваги авторів підручників потребує забезпечення дидактично обґрунтованого зв'язку ілюстративного матеріалу з текстом, що реалізується насамперед через наявність текстівок до зображень та системи посилань у тексті на подані рисунки. Мотиваційну спрямованість ілюстрації значно посилює можливість діяльності учнів з малюнком, що передбачає не лише аналіз зображення, а й спрямування міркування в таких

напрямок: від тексту до малюнка та навпаки; від одного малюнка до іншого (зادля їх порівняння); у межах малюнка. Важливим показником якості дизайну підручника для початкової школи є його ілюстративність, рекомендована не менше 30 % від обсягу текстового матеріалу [3, с. 190], але для наймолодших учнів вона має становити понад 50 %.

Задля полегшення сприймання зображуваного ілюстрації мають бути реалістичними, тобто якомога краще наближеними до життєвого досвіду дітей. Експериментально доведена найбільша доцільність використання кольорових малюнків, оскільки вони, порівняно із світлотіньовими та контурними, більш наближені до натурального об'єкта і здатні забезпечити швидке й емоційне сприймання школярами. Крім цього, колір не повинен ускладнювати орієнтування дітей на сторінках книги, адже будь-яка невідповідність кольору і об'єкта в ілюстраціях створюватиме бар'єр для сприйняття інформації. Кольорова гама підручника має бути інтенсивною, яскравою, радувати молодшого школяра. Полегшують сприймання і чіткі контури зображуваного та оптимальний для зручності користування масштаб рисунка.

Зауважимо, що реалізм не завжди доцільний в ілюстраціях: надзвичайно привабливими для молодших школярів є казкові елементи — зображення улюблених героїв мультфільмів та коміксів. Однак, незважаючи на обраний вид ілюстрації й зображені в ній об'єкти, важливою вимогою до оформлення навчальної книги завжди залишатиметься естетична цінність малюнків, їх краса, наявність своєрідного шарму та оригінальності ідеї.

Суттєвою характеристикою поліграфічного вирішення підручника є наявність чи відсутність фону до текстів та ілюстрацій, використання якого потребує тонкого розуміння його функціональних можливостей. Тло може чинити нейтральну дію на сприймання учнів, прискорювати його чи маскувати деякі елементи зображеного. Значно посилюють мотиваційну спрямованість видання естетично привабливі кольорові форзаци, що містять дидактично доцільну, корисну та цікаву для дітей інформацію.

Враховуючи зазначені вище вимоги до оформлення навчальної книги, рекомендуємо оцінювати її дизайн через гігієнічні, естетичні й дидактичні показники (див. табл. 1, 2).

Таблиця 1

Дизайн підручника: гігієнічні показники

Кількість шпальт і поля				
Показники		Норма	Відповідність нормі	
поля	корінцеве	13 мм		
	верхнє	не менше 15 мм		
	зовнішнє			
	нижнє			
кількість шпальт	завжди	не більше 2		
	у віршах, відстань між шпальтами — 1/3 довжини найдовшого рядка	2		
	у тексті, який займає не більше півсторінки			
	в основному тексті	не більше 1		
Розмір шрифту, інтерліньяж та довжина рядка				
Особливості	Кегль шрифту, пункти	Збільшення інтерліньяжу, пункти	Довжина рядка, мм	Відповідність нормі
білий фон	20 і більше	2–6	90–171	
	16, 18	2–6	81–167	
	14	не менше 2	81–153	
	12	не менше 2	81–140	
кольоровий фон	не менше 16	не менше 4	81–67	

латинські букви	не менше 14	за табл. вище	
Інші показники			
Показники		Норма	Відповідність нормі
кольорові фарби, виворітній текст	основний текст	заборонено	
	виокремлений текст на кольоровому і сірому фоні та кольорових ілюстраціях	заборонено	
	виокремлений текст на білому фоні	кегль — не менше кегля основного тексту	
шрифт	напівжирний, курсив	кегль — не менше кегля основного тексту	
	рисований	кегль — не менше 16 п. збільшення інтерліньяжу — не більше 4 п.	
поліграфічне виконання	основний текст	однакове у всій книзі	
кількість переносів	на повноформатну сторінку	не більше 8	
ілюстрації	текстівки	кегль — не менше 12 п. відстань від ілюстрації — не менше 16 п.	
	ілюстративність	не менше 30 %	
обкладинка	міцність	тверда	
	оформлення	кольорове	
	поверхня (стійкість до забруднень)	гладка	
папір	прозорість, видимість друкованих елементів зі зворотного боку сторінки	не більше 10 %	
	білизна	70–88 %	
маса підручника	1–3 кл.	1,5–2 кг	
	4 кл.	2–2,5 кг	
	допустимість відхилення	не більше 20 %	

Таблиця 2

Дизайн підручника: естетичні та дидактичні показники

Показники		Норма	Відповідність нормі
загальні	добротність і якість поліграфії	наявність	
	індивідуальність і своєрідність видання		
	цікаві художньо-оформлювальні знахідки		
	кольорова гама		
рубрикація	доцільність та відповідність змісту		

		вдалість оформлення			
сигнали-символи		доцільність та відповідність змісту			
		вдалість оформлення			
ілюстративний матеріал	функціональність		виступає у ролі наочної опори мислення		
			інформаційна функція		
			розвивальна функція		
			виховна функція		
		мотиваційна функція			
		відповідність змісту навчального матеріалу			
		дидактична цінність			
		видова різноманітність			
		оптимальність вибору виду		фотографії	
				художнього малюнка	
				технічного малюнка	
				схем	
		зв'язок із текстом		текстівки	
				система посилань	
		ілюстративність	1–2 кл.	не менше 50 %	
			3–4 кл.	не менше 30 %	
	реалістичність зображень		кольорові		
			відповідність кольору і об'єкта		
			чіткі контури		
			зручний масштаб		
			наближеність до життєвого досвіду дітей		
	кольорова гама		інтенсивність і яскравість		
	наявність казкових елементів, мультиплікації				
	естетична цінність		краса		
			оригінальність		
доцільність фону		нейтральний			
		функціональний	прискорюючий сприймання		
			маскувальний		
форзаци		дидактична цінність			
		цікавість інформації			
		кольори			
		естетична привабливість			

Таким чином, ми проаналізували основні теоретичні підходи до оцінювання навчальної книги з точки зору її оформлення та поліграфічного вирішення; розробили комплексну систему критеріїв оцінювання дизайну навчальної книги, що охоплює гігієнічні, дидактичні й естетичні показники її якості.

Подальших досліджень потребує проблема розробки методики аналізу змісту навчального матеріалу підручника та способів його організації з точки зору реалізації мотиваційної функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горпинюк В. П. Ілюстративний матеріал підручника як складова його структури / В. П. Горпинюк // Педагогіка і психологія. — 1995. — № 1. — С. 54–62.
2. Денисенко Л. Про вибір ілюстрацій для шкільного підручника / Л. Денисенко // Підручник XXI століття. — 2003. — № 1–4. — С. 52–53.
3. Державні санітарні правила і норми. Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей // Підручник XXI століття. — 2003. — № 1–4. — С. 183–195.
4. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів / Я. П. Кодлюк — К.: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. — 368 с.
5. Кузнецов Ю. Філософія підручника / Ю. Кузнецов // Підручник XXI ст. — 2003. — № 1–4. — С. 14–21.
6. Попова Н. М. Основные методики гигиенической оценки школьных учебников / Н. М. Попова // Проблемы школьного учебника. — М.: Просвещение, 1977. — Вып. 5. — С. 132–142.
7. Проданович Т. Дидактические основы использования иллюстраций в современных учебниках / Т. Проданович // Функции художественно-графического оформления учебников: пер. с серб.-хорв. / под ред. Г. М. Донского. — М.: Просвещение, 1986. — С. 45–50.

УДК 371.471(075.8)

Надія ЯЦЕНЮК

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ ПІДРУЧНИКІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті йдеться про основні вимоги до підручників з іноземної мови для початкової школи, розроблені вченими та методистами Німеччини; здійснено описовий аналіз одного із підручників, призначених для вивчення німецької мови за кордоном у початковій школі.

В статті речь идёт об основных требованиях к учебникам иностранного языка, разработанных учёными и методистами Германии; проведено описательный анализ одного из учебников, предназначенных для изучения немецкого языка в начальной школе за рубежом.

The article deals with the main requirements for foreign language textbooks for primary school, worked up by German scientists and supervisors; descriptive analysis of the textbooks assigned for learning German in primary school abroad has been pursued.

Об'єднання європейських країн в єдиний Європейський Союз, створення спільного ринку, збільшення комунікаційного середовища, мобільність та багатомовність у Європі спричинили різке підвищення інтересу населення всього континенту до вивчення іноземних мов.

Саме в наш час особливого значення набуває мовна підготовка особистості, оскільки неможливо бути успішним фахівцем, професіоналом, не володіючи мовами міжнародного спілкування. Цілеспрямоване вивчення однієї, а в перспективі кількох іноземних мов має стати загальним пріоритетом розвитку як шкільної, так і педагогічної освіти. Іноземну мову розглядають як інструмент спілкування й ознайомлення з культурами інших народів Європи. Фахівці вважають, що раннє вивчення іноземної мови сприяє загальному розвитку особистості [6].

Важливим засобом формування в учнів початкової школи умінь і навичок іншомовного говоріння, читання, слухання та письма є підручник. Значущість цього виду навчальної літератури полягає у тому, що він визнаний основним носієм змісту освіти і засобом навчання, а для молодших школярів — основним джерелом знань. З огляду на